

*Priljubljena uz zemlju
Egzil kao pjesnička i životna sudbina
Ljubice Kolarić-Dumić*

*dr. sc. Vjekoslava Jurdana**

Sažetak:

U radu se analizira tematsko-predmetni te idejni sloj književnog opusa srijemske Hrvatice Ljubice Kolarić-Dumić. Cilj je analize pokazati da su nosivi i kohezijski elementi tako dobivene slike povijest i prostor. Ljubica Kolarić-Dumić kao srijemska Hrvatica dijeli tipičnu sudbinu srednjoeuropskog intelektualca koji uglavnom živi u heterogenoj društvenoj zajednici i čiju su biografiju u pravilu obilježile nepozvane povijesne intruzije. Pjesnikinjin odlazak iz rodnog mjesta i zavičaja uzrokovao je nostalgiju – stanje čija bol vodi ka melankoliji. U kompleksnom ispreplitanju melankolije i tugovanja, u kojem se izgubljeni objekt (dom i zavičaj) identificira s egom nastaje ova poezija. Stoga je književni opus Ljubice Kolarić-Dumić primjer srednjoeuropskog protudiskursa nametnutoj povijesti i vrhunski oblikovano pjesničko protusjećanje.

Ključne riječi: Ljubica Kolarić-Dumić, književnost, Srednja Europa, egzil, melankolija.

Prognanikova pjesma

*Na obali rijeka babilonskih
sjedasmo i plakasmo
spominjući se Siona;
o vrbe naokolo
harfe svoje bijasmo povješali.
I tada naši tamničari
zaiskaše od nas da pjevamo,
porobljivači naši zaiskaše da se veselimo (...)*

*docentica, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

*Kako da pjesmu Jahvinu pjevamo
u zemlji tuđinskoj!
Nek se osuši desnica moja,
Jeruzaleme, ako tebe zaboravim!
Nek mi se jezik za nepce prilijepi
ako spomen tvoj smetnem ja ikada,
ako ne stavim Jeruzalem
vrh svake radosti svoje!* (137. psalam, 1-6, 2001, 577)

Ljubica Kolarić-Dumić stvorila je zamjetan i osebujan pjesnički opus čiji su se stručni prikazi, uglavnom pogovori ili predgovori pojedinim pjesničkim zbirkama, kao i zbirni analitički prikazi, uglavnom usredotočivali na pojedine njegove dijelove. Pri tome, uočavala su se i naglašavala otvorena pitanja koja ostavljaju prostore za nove interpretativne zahvate ili za problematiziranje već postojećih. Ova analiza fokusira se na tematsko-predmetni i idejni sloj pjesništva Ljubice Kolarić-Dumić kao cjeline, odnosno traga za pojmovnim jedinstvom koje bi odgovaralo imaginativnom jedinstvu opusa. Kazano terminima estetike recepcije, pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić pristupa se kao otvorenom umjetničkom djelu u ontološki utemeljenoj komunikacijskoj shemi. Stoga ovo čitanje, poimajući pjesničku naraciju kao društveno-simbolični čin, uključuje (i) (ne)mišljeno, neizvedeno do svijesti i punog značenja, ono što je naslaga, biografska, psihološka, stilistička i ideološka (Jameson 1984, 20 i 347). Kontekst u ovom čitanju ima aktivnu ulogu i nije neposredno prisutan kao historijska prikazba, već tekst koji podliježe naknadnoj (re)konstrukciji i koji književni/estetski čin Ljubice Kolarić-Dumić uvlači u svoje vlastito tkanje. Štoviše, instanca Realnog u analizi pjesničke stvarnosti Ljubice Kolarić-Dumić ne eliminira ostale razine interpretacije. U tom pravcu, namjera je ove analize pokazati da su nosivi i kohezijski elementi tako dobivene slike *povijest* i *prostor*. Slijedeći tragove tih elemenata kao razliku, analizirajući njihovu ulogu i značenje u stvaranju jedinstvene pjesničke cjeline, ovaj pristup ne zadržava se unutar samo jednoga dijela opusa, već se, slijedeći disperzivnu smještenost spomenutih nosivih elemenata, kreće raznolikim njegovim dijelovima. Pjesništvo se ovdje shvaća u širem smislu, kao književno stvaralaštvo, ne iscrpljujući se (samo) u žanru poezije. Ljubica Kolarić-Dumić piše stihove, lirsku prozu, priče, eseje, feljtone. Sve to valja uzeti u obzir kao integralnu cjelinu, odnosno kao cjelovit organizam i uključiti u analitičko promatranje kako bi se stvorila dubinska sinteza. Polazeći od mjesta i uloge povijesti i prostora u životu i stvaralaštvu Ljubice Kolarić-Dumić, i uočavajući, Heideggerovim riječima, da su ovdje povijesni opstanak, nevolja stvaranja i sudbina djela nutarnje jedno, zanima nas na koji način prostor i vrijeme pjesničkog akta asimiliraju povijesno vrijeme i prostor zbiljskog života, ali i obrnuto, kakva su (povratna) smještanja tih „asimilacija“ u receptivni kontekst.

Kako dakle, ovdje nije riječ o tome da je književni iskaz Ljubice Kolarić-Dumić (tek) mimeza jedne biografije, ova analiza primarno promatra ovo pjesništvo kao stvaralačko susretno Aristotelova (su)odnosa POVIJESTI kao pisanja o svijetu i

KNJIŽEVNOSTI kao pisanja svijeta.¹ U tom pravcu u ovome pjesničkom opusu tragamo za elementima koji otkrivaju književnost Ljubice Kolarić-Dumić kao iskaz svjedočanstva, odnosno davanje mogućnosti glasa onima koji se sami ne mogu oglašavati. Onima koji su žrtve povijesti, naime, onima koji su, zbog te i takve povijesti koju su pisali drugi - njima strani centri moći, morali otići iz svoga zavičaja. Tako su trajno odvojeni od svoga prostora, oduzeta im je, štoviše, i njihova povijest i pravo na sjećanje. Stoga se ovo pjesništvo promatra ovdje kao pisanje povijesti transformacije moći i otpora moći u kojem se historija i značenja historije nadaju kao pitanje, kao invencija, kao mjesto nedovršenih priča.² U tom okviru, želimo pokazati da Ljubica Kolarić-Dumić kao srijemska Hrvatica dijeli tipičnu sudbinu srednjoeuropskog intelektualca koji uglavnom živi u heterogenoj društvenoj zajednici i čiju su biografiju u pravilu obilježile nepozvane povijesne intruzije. Pri tome, posebno analiziramo posljedicu takve intruzije u pjesnikinjinu životu, a to je trauma egzila iz rodnoga zavičaja – Srijema i rodnog mjesta Kukujevaca. Odatle i 137. psalam koji

¹ U svojoj *Poetici* Aristotel ističe kako „nije pjesnikov posao da pripovijeda o stvarnim događajima, nego o onome što bi se moglo očekivati da će se dogoditi, to jest o onome što je moguće po vjerojatnosti ili nužnosti. Povjesničar i pjesnik ne razlikuju se, naime, time što pripovijedaju u stihu ili prozi (ta bilo bi moguće da Herodovo djelo bude stavljeno u stihove i ono ne bi ništa manje ostalo povijest nego što je to bilo u prozi); nego razlikuju se time što jedan pripovijeda stvarne događaje, a drugi ono što bi se moglo očekivati da se dogodi. Zato je pjesničko umijeće filozofskije od povijesti i treba ga shvatiti ozbiljnije od nje. Pjesništvo, naime, govori više ono što je općenito a povijest ono što je pojedinačno“ (Aristotel 2005, 20-21). No Aristotel nadalje kaže, str. 22, da „ako se baš i dogodi da (pjesnik) opjeva stvarne događaje, zbog toga ništa manje nije pjesnik. Jer ništa ne priječi da neki od stvarnih događaja budu takvi da bi se vjerojatno dogodili (i da su se mogli dogoditi), a po tom kriteriju on je njihov pjesnik“. Z. Dukat pojašnjavajući ove Aristotelove stavove, 2005., *Bilješke*, broj 421, str. 161., ističe kako Aristotel nije imao visoko mišljenje o povijesti: ona je samo hrpa događaja bilo kraćeg ili duljeg vremenskog razdoblja, koji svi pripadaju raznim *práxeis* i nemaju zajednički *télos* (svrhu). Uočivši kako Aristotel nije povjesničare neposredno kritizirao, Dukat, spomenuti Aristotelov stav prema povijesti obrazlaže njegovim uvjerenjem kako kompleksnost zbivanja kao i nedovoljni podatci onemogućavaju da se zaista raskriju unutarnje povezanosti i odnosi. Štoviše, ističe Dukat, „poanta bi bila da povijest, jer se ne bavi s *práxeis*, nije razumljiva (shvatljiva) na onaj način na koji je to *mytho*, ovdje ne govori samo o tragediji. I komedija, premda manje *spudáia* od tragedije, ipak je nadmoćna povijesti. *Spudáios* se pridaje stvarima koje bi čovjek, koji je *spudáios* (vidjeti naprijed), uradio ili odobrio“. Dukat navodi i mišljenje koje se podudara s Aristotelovim. Riječ je o Schillerovim stavovima koje je iznio u jednom pismu Goetheu (pismo br. 284): „Moderni tragičar (za razliku od grčkih) izlaže se opasnosti da (pri izmišljanju pjesničkih sižeja) izgubi duboko sakrivenu istinu u kojoj je zapravo sadržano sve poetsko. On bi rado potpuno vjerno prikazao (oponašao) jednu stvarnu zgodu i niti ne sluti, da upravo zato što je apsolutno istinit poetski prikaz nikad se ne može potpuno poklopiti sa stvarnošću.“

² Osim netom naznačenog itinerara analize, želimo ovdje pojasniti i neke terminološke aspekte kako bi se izbjegle moguće aporije terminološke prirode. Naime, kako će se u radu rabiti termini historija i povijest, želimo istaknuti, radi jasnije pojmovne aparature, da usvajamo stav povjesničarske struke koja termine *povijest* i *historija* ne shvaća kao sinonime. Povijest tako označava stvarnu prošlost, *res gestae*, tj. prošlu stvarnost, predmet istraživanja historičara, dok historija u smislu *historia rerum gestarum* (izvještaja o prošlim događajima) znači svako bavljenje prošlošću (Gross 1980, 21-23). Historiji kao spoznaji pripada i pojam *historiografija*, tj. pismeno izlaganje rezultata istraživanja, odnosno skup historijskih djela (Gross 2001, 18).

smo citirali na početku ovoga analitičkoga prikaza, a riječ je o prozbenome psalmu ili psalmu tužbalici i koji tematizira prozbene i pokorničke dane teških vremena (Biblija 2001, 1197). Štoviše, atribuiran je i kao remek-djelo biblijske lirike (Biblija 2001, 1201). U tom smislu valja reći da je taj psalam čestim podtekstom književno-umjetničkih ostvaraja te ga ovdje smatramo kamenom zaglavnim egzilne pjesničke tematike i stoga ga ispisujemo i u zaglavlju ovoga prikaza promatranoga pjesničkoga opusa. Svako je pjesništvo invencija, a značenjska jezgra citiranoga psalma, utkana u pjesništvo, ne ukazuje da je riječ (samo) o traženju pojedinih podudarnosti stihova Ljubice Kolarić-Dumić i Biblije, već o uočavanju kako je konkretno umjetničko ostvarenje prožeto, možda i nesvjesnom anamnezom drevnih kulturnih analogija. U tom okviru, Ljubica Kolarić-Dumić pjeva o temi koja je posve individualna, osobna, koja za autoricu ima posve konkretne socijalno-psihološke obrise.

Naime, pjesništvo Ljubice Kolarić-Dumić pjeva sudbinu konkretnih ljudi i konkretnog zavičaja: Srijema i Kukujevaca, a koji osobitu sudbinu dijele sa širim svojim kontekstom, Srednjom Europom. A povijest Srednje Europe, regije nestabilna identiteta oduvijek su pisali drugi, njoj nametnuti centri moći. U takvim okolnostima, oni koji žive na tim prostorima, bivaju neprekidno mapirani, a povijest ulazi u njihove živote, pa u njima više nije moguće razaznati razliku između privatnog/osobnog/intimnog i javnog. Takva sudbina zadesila je i Ljubicu Kolarić-Dumić. Povijest je ušla u njezin život već u ranoj djetinjoj dobi, da bi u mladenaštvu, razorivši njezin svijet obiteljske i djetinje idile, ta nametnuta povijest kao nesmiljena gospodarica u vidu ekonomskog, političkog i društvenog osiromašenja zemljoradnika Panonije, prisilila mladu Panonku na odlazak iz rodnog doma i zavičaja. Baš kao i mnoge druge. U takvu panonskom kontekstu nestabilne Srednje Europe, Karl-Markus Gauss (1994, 59), u poglavlju „Na dnu Panonskog mora Danilo Kiš“, navodi kako je Danilo Kiš poslije Drugoga svjetskog rata proživio sličnu situaciju. Tako se potvrđuje ono što je Milan Kundera rekao za srednjoeuropske narode u cjelini – da im se egzistencija u svakom trenutku mogla i može staviti u pitanje (Gauss, 1994, 68).

Ta je trauma zasjekla u procese individuacije autoričine mlade ličnosti, koja izgubivši svoju povijest i svoj prostor, traga za re-konstrukcijom vlastita identiteta. Štoviše, devedesetih godina prošloga stoljeća, kada je pjesnikinja Ljubica Kolarić-Dumić u zrelim godinama života i živi desetljećima u Hrvatskome Primorju, drama povijesti ispisuje još jednu osobito tragičnu epizodu. Tada pjesnikinjino rodno mjesto Kukujevci, nakon tragičnih i zvjerskih ratnih zločina počinjenih nad domicilnim stanovništvom, biva gotovo u potpunosti raseljeno. Sve to pokazuje da je ovdje riječ o sudbini, svojstvenoj ljudima koji žive u Srednjoj Europi, čiji neželjeni susreti s nametnutim povijesnim diskurzima uzrokuju osobne i kolektivne traume.

O tome György Konrád kaže (1985, 278): „Znamo odvratno mnogo o tome kako valja povijest što lukavije preboljeti. A onda nas opsjedne neki poludjeli anđeo i poželimo praviti tu prokletu povijest, smjesta, dakako s oružjem. Ali što bi bilo kad ne bi bilo ni oružja, ni obaranja pogleda? Naše povijesno čudo bilo bi to da naša nova vrlina bude tvrdokorno i spokojno govorenje istine.“

U takvoj situaciji, u kojoj se nasljeđuje samo pustinja, sposobnost samozapočinjanja poprima neočekivano novo značenje (Sloterdijk 1992, 29). U slučaju Ljubice Kolarić-Dumić ta je sposobnost artikulirana književnoumjetničkim iskazom kojim ona stvara svoj prostor intervencije naspram povijesti koja je nepozvana ušla u njezin život. Ta intervencija smješta se u prostor fikcije koju smo prepoznali kao umjetnost u kojoj je u potpunosti iskazana progonjenost historijom. Ispisujući tako svoje svjedočanstvo o sebi i drugima, Ljubica Kolarić-Dumić potvrđuje Sloterdijkovu misao (1992, 71) da onaj tko nešto donosi svijetu, čini to kako bi se porodio i kako bi se učinio lakšim.

No, što je to Srednja Europa?

Srednja Europa označava fluidni geopolitički prostor koji je kroz različita povijesna razdoblja značio i različito područje. Osim po zbrci terminâ kojima se imenovao taj nestabilni prostor, regija se ‘prepoznaje’ i po mnoštvu divergentnih autorskih pristupa u njezinu definiranju i pozicioniranju.³ U tom mnoštvu (p)ostaje razvidnim da naziv Srednja Europa označava dio kontinenta koji se po svojim zemljopisnim karakteristikama razlikuje kako od Zapadne tako i od Istočne Europe, te se njezin položaj mapira „negdje između“, u (ne)određenosti prostora koji uključuje mnoštvo različitih nacija i manjinskih kolorita. U toj svojoj neodređenosti i nestabilnosti, srednjoeuropski prostor (p)ostaje podložan različitim adopcijama, koje ga u obliku vanjskih intervencija, ovisno o trenutnim društvenim, povijesnim i političkim konstelacijama, smještaju ili na Zapad, ili na Istok (Milardović 1998). Upravo ta nestabilnost-nestalnost regije (p)ostaje, paradoksalno, njezinom stalnom oznakom, (jedinim) prepoznatljivim obilježjem, ali i distinkcijom naspram ostalih (stabilnih/fiksiranih) europskih prostora. Na tu nestabilnost entiteta Srednje Europe ukazuje, ali je istodobno (opet paradoksalno) i uzrokuje, njezina povijest koja svjedoči o regiji koja je uvijek bila predmetom posezanja različitih sila, ali i ideologija. István Bibó (1995, 41), govori o tako snažnom utjecaju na vlast u zemljama Srednje i Istočne Europe i to od aristokratskih veleposjednikâ, monopolskih kapitalistâ i vojnih klikâ, a koji „ne bi podnijela nijedna zemlja slobodnog duha i zdravog razvoja. (...)“ Jer, pojašnjava Bibó, riječ je o prostoru u kojem „naprosto bujaju najkaotičnije političke filozofije i najnezgrapnije političke laži, kakve se u društvima zdravog razvoja ne bi moglo niti izreći, a kamoli mogu bilo koga uvjeriti.“

No, za one koje su tu živjeli, to područje bilo je zapravo čekaonicom u kojoj se stalno najavljivala Vergilijeva Arkadija, ali koju nitko nije znao preciznije opisati.

³ Zanimljiv prijedlog definiranja Srednje Europe daje Krzysztof Pomian (1992, 33) nazivajući Srednjom Europom onaj dio europskog kontinenta koji je nastanjen narodima većinom katoličkim ili protestantskim, ali je bio povezan desetljećima – čak stoljećima, ili teritorijalnim susjedstvom, ili suživotom u krugu istog političkog entiteta, ili vladanjem ili pokornošću, barem s jednim većinski pravoslavnim narodom. Tako definiranoj srednjoj Europi, ističe Pomian, danas pripadaju Finci, Estonci, Letonci, Litvanci, Poljaci, Česi, Slovaci, Austrijanci, Mađari, Slovenci, Hrvati te jednim dijelom Nijemci.

To je čekanje stvaralo beznadne, tmurne i neugledne okoliše kolektivne melankolije. Stoga, melankolija ovdje nije uzrokovana samo klimatskim prilikama ili godišnjim dobima kao što se dosad mislilo, ovdje (je) vlada(la) *melankolija mjesta* koja se proširila čitavim područjem. I na simboličkoj razini, polazeći od olovnosive boje Saturna, pod čijom je vlašću melankolija, odnosno od simboličkog prikaza Saturna kao starca sa srpom, uočava se kako je na svim zastavama ideologijski pokor(e)nih zemalja Srednje Europe nakon Drugog svjetskog rata, morao biti srp, simbol proleterskog internacionalizma. Pri tome čekić kao drugi dio nametnuta simbola, priziva u sjećanje malj za vještice, zlokobni *maleus maleficarum* (Horvat-Pintarić 1994). Dakle, to melankolično stanje čekanja, uvjetovano je ideologijskom kolonizacijom koja producira (kao i svaka kolonizacija) gubitkom slobode. Riječ je o iskustvima, ponajčešće književnika-povjesničara koji su i sami svjedoci i/ili žrtve naglih i uglavnom nepredvidljivih regionalnih promjena. Stoga je u središtu zanimanja tih autora problematiziranje povijesti i/ili „istine“. Tako Czeslaw Milosz ističe kako su najvrjednije odrednice srednjoeuropske književnosti „svijest o povijesti, i to podjednako prošlosti i sadašnjosti (...) Osobe i likovi u tim radovima žive u vremenu koje je oblikovano na drukčiji način od vremena u djelima zapadnih književnika“ (prema Škvorc 2003). I u pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić osobito mjesto zauzima pojam i motiv čekanja. Taj se motiv proteže cijelim opusom, a kulminira najnovijom zbirkom *Vijenac od čekanja* (2012.):

*Za one koji me otjeraše
Sa svojih vrata,
U vijenac od čekanja
Spleti.*

Uz taj se temeljni motiv vežu i motivi odlaska, rastanka, vječnosti, dolaska, povratka, a kojima se pridružuju označitelji za osjećaje i stanja (lirskog) subjekta: strah, čežnja i samoća.

Primjerice u pjesmi „Vječnost“:

*Mislim o svim odlascima
Zauvijek
Prizivam vječnost.*

I plašim se.

Ili u pjesmi „Povratak“:

*Ne znam je li povratak
Samo obećana livada
Raširena među obzorima
(...)
Radovati se povratku
A ne znati
Što kriju pritvoreni prozori.*

U pjesmi „Smiraj dana“ ističe:

*Nasitila sam se jedino čežnje,
Dolazaka i odlazaka,
Susreta i bolnih rastanaka.
A još mi se hoće čekati.*

Osobito u pjesmi „U pohode zavičaju“:

*Pod teretom ljubavi i čežnje
Vraćam ti se, rodna grudo.
Daljine nas dijele
I zidovi.
(...)
Dolazim Ti s Molitvom jutarnjom,
Sa svojim suzama
I snovima
S teretom ljubavi i čežnje
Za Tobom.
Dolazim ti noću,
U mislima
Kradom.*

Riječ je o lirskom subjektu koji trpi, podnosi stanje koje ničim nije uzrokovao. Kao što ističe Milan Kundera, ljudi Srednje Europe nisu osvajači, a Ljubica Kolarić-Dumić pjeva kako je na ulazu u mjesto samo raspelo, jer mi:

*Nismo heroji,
Plugovima i motikama
Zemlju smo obrađivali.
Od rada i od znoja,
Ne od krvi,
Trag je
Na našim rukama.*

Jer, ljudi Srednje Europe, pojašnjava nadalje Kundera, ne mogu se odijeliti od europske povijesti: ne mogu postojati izvan nje, iako predstavljaju 'krivu' sliku te povijesti; oni su njezine žrtve i autsajderi. Ljubica Kolarić-Dumić pjeva o tome osobito u pjesmama iz ciklusa „Iz progonstva“, primjerice u pjesmi „Smrt je odasvud vrebala“:

*Otvorili su vrata naših dvorišta
I namrgođenih lica,
Na kojima je bila ispisana
Sva njihova mržnja
I vlast,
Kuju krvnici lako prisvoje,
Zapovjediše da moramo otići.*

Da ostavimo kuću
 U kojoj smo rođeni
 I gdje su živjeli svi naši predci!
 Uzeli su nam zemlju,
 Rekavši da nije naša.
 I ključ naših vrata
 Da se više
 Ne možemo vratiti.
 A kako su uvijek bili jači
 I opasniji,
 I kako su nas rane od udaraca
 Jako boljele,
 U strahu za život
 Otišli smo bez pobune.

 A dok smo odlazili,
 Svijet se nije ni okrenuo za nama,
 Nitko zaplakao.
 Jesu li se rugali našim patnjama
 Ili vjerovali
 Da smo otišli drage volje,
 Samo zato
 Što smo plakali bez glasa.
 A mi smo išli tiho
 Da nas oni ne čuju,
 Jer su iz mraka
 Vrebale tamne sjene
 Sijući smrt.

Upravo ta perspektiva gledanja povijesti otvorenih očiju, zaključuje Kundera, izvor je kulture Srednjoeuroljana, njihove mudrosti pa bi rečenicu Witolda Gombrowitza: „Ne zaboravite da se samo suprotstavljanjem povijesti kao takvoj možemo oduprijeti povijesti naših dana“, valjalo uklesati na ulazne dveri u Srednju Europu (Kundera 1985).

Riječ je o prikazivanju specifičnog stanja u tom turbulentnom, traumatičnom i sanjarskom prostoru Srednje Europe, koje je zapravo konstantno *iščekivanje* prijelaza iz jednog u drugo duševno stanje ili iz jednoga u drugi oblik vladanja. A ti su prijelazi, posebice za pojedince, bili uvijek dramatični. U tom smislu, György Konrád (1985, 277) navodeći kako je upravo iz srednjoeuropskog prostora, iz Sarajeva došao Prvi, a iz Gdanjska Drugi svjetski rat, ističe kako Srednjoeuroljani, poučeni svojim iskustvom, imaju poseban odnos prema povijesti. Jer, u Srednjoj Europi teško je izbjeći intruzije povijesnih događaja: „Na nas se uvijek stropoštala neka vlast. (...) S nama su trgovali, o nama se sporazumijevali, nas su komadali, prodavali, bivali smo predmetom regulacionih planova i mirovnih konferencijâ. (...) Nas su

uvijek okupirali, naše svojstvo istinski nezavisne države slika je iz zlatnog doba koja se gubi u prošlosti. Vrlo rijetko zaplamtjela bi naša sloboda i pokazali bismo svoje lice svijetu, koji je bacao prema nama prilično nepažljiv pogled. A zatim su opet pred našim vratima tapkali tuđinski vojnici. Čak, i kad nismo bili okupirani, morali smo se ravnati prema drugoj, većoj sili.“

U pjesmi „Što smo govorili odlazeći“ Ljubica Kolarić-Dumić ističe:

*Ponizili su sve što je nama
Sveto,
Bacili na zemlju
I vojničkim čizmama gazili
Našu mladost.
Znali su da će strah pred smrti
Nadjačati želju za ostankom
I da ćemo otići puni bola i jada.
Jesmo li proklinjali,
Pitate.
Nije pošteno ispitivati nas
Kao da smo dovedeni na sud
Zbog nekog zlodjela.*

U tom smislu srednjoeuropske nacionalne književnosti govore o kolonijalnim uvjetima života izazvanih trajnom nazočnošću različitih gospodara. Stoga djela umjetnosti i kulture tih nacija, pa tako i hrvatske, imaju prvorazrednu ulogu u oblikovanju i afirmaciji njihova kulturnog identiteta i modernog subjektiviteta te su prvorazredni tvorni čimbenik samoga povijesnoga svijeta (Mikecin 1995, 9). Odmičući se od „velikih pripovijesti“ nametnutih historijskih dinamika, ti književni ispisi tragaju za diskursom autentičnosti, odnosno diskursom onih koji žive u tom prostoru kao subjekti stalnih kolonijalnih dinamika, ukazujući na to da se u srednjoeuropski duh može proniknuti kroz sudbine malih ljudi.

Pjesništvo kao protusjećanje

Kako sudbine pisaca /intelektualaca ni u kom slučaju nisu iznimka, polazimo od teze Edwarda Saida (2003 i 1998), kako je upravo intelektualac, iznoseći svoj *protudiskurs* koji ne dopušta savjesti da pogleda na drugu stranu ili zaspri, neka vrsta *protusjećanja*. To uključuje, ističe Said, i zadaću javnog postavljanja neugodnih pitanja, kao i sukobljavanja ortodoksnom mišljenju i dogmama. U konačnici, takav intelektualac znači biti netko čiji je *raison d'être* zastupati sve one ljude i probleme koji se svakodnevno marginaliziraju. Stoga valja odgovore na pitanja o „scenama“ u Srednjoj Europi potražiti kod pisca/intelektualca, onoga koji moćnicima govori istinu, koji svjedoči o progonima i patnji, i koji u svojoj (simboličkoj) ulozi pisca svjedoči o iskustvu zemlje i/ili regije i tako tom iskustvu daje javni identitet koji ostaje zauvijek upisan u globalnu diskurzivnu agendu. U srednjoeuropskom kon-

tekstu, ističe Nikola Petković (2003), lokalno fokalizirana književnost Srednje Europe, dakle književnost koju pišu Srednjoeuroljani, ne nadopunjuje povijest. Ona je upozorava na pogreške koje olako generaliziranje uzrokuje. Pa iako se može reći da je „književnost u ovom slučaju povijest“, nije riječ (samo) o podrivanju autoriteta povijesti, već o individualnim književno-historijskim imaginacijama koje uključuju i usredištavaju upravo one pojedinosti koje historijski zapisi u svojoj „objektivnosti“ marginaliziraju ili uopće ne uključuju u vlastiti diskurs. Tako, pisci srednjoeuropske regije, primjerice, Franz Kafka, Italo Svevo, Robert Musil, Miroslav Krleža, Czesław Miłosz, Nedjeljko Fabrio, Claudio Magris, stvaraju svoje imaginarne svjetove koji se više ne temelje na strogim razlikama između denotativa i konotativa kao temelja razlikovanja poezije i historiografije. U tako stvorenim prostorima ‘proizvoljne’ istine, značenje se ne stvara na granici, nego na susretištu *genusa proximuma* pojma ‘pjesnik’ i ‘povjesničar’.

Iznoseći svoj vlastiti protudiskurs i protusjećanje, i Ljubica Kolarić-Dumić može se uvrstiti u taj niz pisaca. Oni se, kazujući riječima Alexandra Blokha (1993, 35), uvijek iznova ‘vraćaju’ Mjestu koje je načinilo njihovo tijelo, njihovu tvar i njihova osjetila, stvorilo njihov razbor i njihov predmet i koje im je posredovanjem jezika što ga nadahnjuje njihov dar, nametnulo bogatstvo i granice zbilje u kojoj prebivaju, pate i nadaju se. Tako u lirskoj prozi naslovljenoj „Kukujevčani“ Pjesnikinja o svome Mjestu kaže: *Niotkud došli. I nigdje ne mogu otići. (...) Mogu oni i otići. Odlazili su tjerani vjetrovima i olujama, podignuti u zrak kao najmanje zrno prašine u ljetnim sparinama. Kad se prije kiše podignu vihori... Kad se ptice razlete nad strništima. Kad sve živo traži zaklon i sigurnost. (...) I ne pitajte ih zato odakle su došli i zašto odlaze, ne nanosite bol onima koji su otišli, ne budite im dušu... Pustite je neka spava nad oranicama.*

Jer, Ljubica Kolarić-Dumić je jedna od mnogih, o kojima govori Blokh, a „kojima se sav život izgradio ili razorio zato što su se rodili ovdje, a ne ondje, na domak ili podno neke, najčešće posve apstraktne crte, iza koje bi počinjala druga sudbina.“ Pa sada stvara imaginarni prostor slobode kojoj je Sve, a Mjesto prije svega, vježbalištem, poprištem otjelovljenja, gradivom. Znači da Mjesto *ima* samo jednu sudbinu. A ta sudbina *jest* čovjek koji od njega čini ono što hoće (Blokh 1993, 36 i 39). U ovome slučaju, pjesmu. I zato Ljubica Kolarić-Dumić ističe: *U Srijemu je sve pjesma. Pjeva orač u brazdi, pjevaju zreli vinogradi, jesenski plodovi, zvona s tornja stare crkve, žice na tamburama, neumorne ruke u žuljevima. (...) Uz pjesmu u Srijemu se radi, pjesmom se iskazuje ljubav, u pjesmi se radi, pjesmom tužbalicom na posljednji put se prati one koji odlaze umorni... Zato ne bih govorila o Srijemu... Zapjevat ću Vam... Onu pismu koju sam ponijela na odlasku.*

Naime, kao što ističe Czesław Miłosz (1999, 169 i 16), u srednjoeuropskome prostoru nije moguća podjela na mikrokozmos i makrokozmos, a prošlost nije nestajala, iako je bila nepovratna. Ta trajna nestabilnost konteksta u kojem se živi producira posljedicom da je jedino blago koje posjeduju ljudi u srednjoeuropskom prostoru povijest i pamćenje (Petković 2003, 236). Pri tome sudbine autora nisu iznimka u odnosu na ostale. Pa iako je, kako ističe Richard Rorty (1995, 53), intelektualac (osoba koja se u tu svrhu koristi riječima ili vizualnim ili glazbenim formama) samo

poseban slučaj – samo netko tko znakovima i zvukovima čini ono što drugi ljudi čine sa svojim bračnim partnerima, djecom, svojim suradnicima, alatima svojega zanata, gotovinom svojih poslova, imovinom koju skupljaju u svojim domovima, glazbom koju slušaju, sportovima koje igraju ili gledaju, ili s drvećem pored kojega prolaze na svojem putu na posao, on (intelektualac) ovdje (u ovom kontekstu) istodobno (ipak) neminovno uspostavlja svoju autonomiju političkog ili etičkog subjekta svojim činjenjem ili stvaralaštvom, koje nužno diferencira, a ne združuje pojedince. Tako diferencirani književni (umjetnički) tekstovi, u nedostatku stabilnijih kontekstualnih okvira, iskazuju i grade (zamišljeni) prostor, te (re)konstruiraju identitet/e onih koji ih ispisuju kao i onih koje tematiziraju. Riječ je o diskursu individualnog svjedočanstva koje progovara iz kaosa povijesti i koji omogućava artikulaciju vlastita govora i prava na nj. (I) iskaz se Ljubice Kolarić-Dumić p(r)okazuje srednjoeuropskim time što, Gaussovima riječima kazano (1992, 32), svoju traumu ne postavlja ni na što osim na jezik i sjećanje, kulturu i sačuvanu povijest. To je individualno svjedočanstvo temeljeno na pjesnikinjinu osobnom iskustvu evoluiralo. Ona tako pjeva o arhaiskom vremenu bake, majke i djece – vremenu pasivne patnje, podređenosti gdje imenuje ono što i Edward Said ističe u prvoj fazi dekolonizirajuće kulture otpora, povijest jedne podređene i oštećene zajednice (2002, 386-388).

Nadalje, pjesništvo Ljubice Kolarić-Dumić uključuje i kontribucijsku fazu modern(istič)og iskoraka (pojedinaac i društvo) u kojoj, Saidovim riječima, otpor nije puki odgovor kolonijalizmu/imperijalizmu, već protuteža načinu na koji se piše historija (kao i ideologija uopće). Pri tome je riječ o ženama u povijesti, odnosno o markiranju tzv. kontribucijske faze povijesti žena, koja p(r)okazuje kako su žene zajedničkom ili pojedinačnom akcijom doprinosile razvoju određenih pojava, pokreta ili ideologija u prošlosti i koja propituje postoji li ikakva njihova uloga, odnosno kakvo je žensko iskustvo rata i svakodnevnih opresija.

U pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić moguće je uočiti i težnju ka artikulaciji vremena transformacije moći/ prevrednovanja svih vrijednosti – (re)konstrukcije identiteta. Saidovim riječima, u toj trećoj fazi odvija se otklon od separatističkog nacionalizma, kao iskaz napredovanja u spoznaji ka cjelovitijem shvaćanju ljudske zajednice i oslobođenja, a koja ovdje podrazumijeva rodnu (žensku) perspektivu kao jednu od korektivnih komponenti tako (novo)stvorene povijesne sinteze. No, u ovom pjesništvu dominiraju prve dvije faze.

Egzil i prevladavanje granice

U tom okviru ključna riječ je egzil. Pjesnik kao prognanik sveden na sebe samoga, više nije on sâm (Finkelkraut 1998, 96). Jer, fizičko istjerivanje prati i osobita konfiguracija svijesti. Stoga osjeća prijeku potrebu da ponovno izgradi svoj unutarnji život, a imaginarni prostor njegova stvaralaštva nadaje se tako kao priča o samostvarenju pri kojemu nesvjesno traži vanjska očitovanja, odnosno i sama ličnost žudi nadrastiti vlastito (ne)svjesno stanje i oživjeti sebe kao cjelinu. Egzil je ogromna neutješ(e)na tuga, pri čemu egzilant češće pokazuje znakove konfliktne izmješteno-

sti nego neupitnog pripadanja. Prognanik postaje putnik između dvije stvarnosti, putnik koji se uvijek vraća polazištu, „žrtva zemljopisa“ (Brodski 1992), a u ovom slučaju i žrtva povijesti. Pjesnici, kao i umjetnici uopće, u takvim okolnostima nose poseban žig neugode koji s onu stranu žrtava povijesti i zemljopisa, uzrokuje izbor egzila/emigracije i u „unutarnjem zemljorisi“. Tako se i ovaj opus može promatrati kao poetski iskaz „terapeutike egzila i lutalaštva“ (Kristeva 1991, 77), jer želi, prije svega, nadvladati granice, one vanjske, tako i unutarnje. U pjesmi „Hodam stopama mojih predaka“, Ljubica Kolarić-Dumić kaže:

*Opijena mirisom zemlje
rastrgana u lutanjima
rasplićem niti paučine
tražim prostore daleke.
U predvečerje krvava
u zore sanjive
po žegi podnevnoj
u traženjima čudesnim
lutam.
Što tražim
pitaju me ptice u prolazu.
Vjetrovi se došaptavaju.
Ljudi se zgražaju.
I da im kažem
Neće me razumjeti.
Mislit će
da sam s drugih svjetova.
Ništa ne tražim
i ništa ne trebam.
Ljubav je moja ovdje,
i staza poznata svaka.*

No, prevladati granice nije lako, ponekad nedostižno. Predaleko. Metaforički, ali metonimijski one su u ovome pjesništvu iskazane Dunavom i zidovima. Između tih granica nalazi se Zemlja. Upravo tako, pisano velikim slovom u pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić, što, dakako, nije slučajno. Valja nam sada detaljnije pojasniti naznačenu trijadu. Prije svega, rijeka Dunav predstavlja amblem Srednje Europe, a osobito njezina panonskoga dijela. Njegovo vodenasto obilježje, protjecanje različitim dijelovima Srednje Europe upravo pokazuje protejski i nestabilni karakter te regije pa je Dunav metafora iskustva svakodnevnog života u njoj. Riječ je o trajnoj mijeni. Stoga, protejske kvalitete Dunava čine i metonimiju Srednje Europe, sugerirajući diskurzivni izvor novih intelektualnih putovanja koja će zamijeniti kolonijalne izlete osvajača i čija je realnost (po)etična, jer je utemeljena na prirodnom am-

bigvitetu regije (Petković 2003). O Dunavu Ljubica Kolarić-Dumić pjeva u pjesmi „A Dunav će teći“:

*Ti si ostao tamo
A mi smo morali poći
Mnogi bez svega svoga
Sa zavežljajem mnogi
Kao prosjaci.
A trud i muka stoljetna
Briga i Dom
Sve nam je ostalo s tobom
Na obalama tihim
(...)
A Dunav plače nad vinogradom.
Tako će pričati povijest
A ti ćeš teći
U slavi stoljetnoj
U našoj himni i naši srcima
Slavan i nepobjediv.*

No, Dunav je u ovome pjesništvu granica, a ne njezino prekoračenje. Pjesnikinja – prognanica stoji na obali Dunava i ne može preko granice. O tome jasno svjedoči i njezin esej sa znakovitim naslovom „Od Trsata do Aljmaša iste misli. Hoću li svladati strah i prijeći granicu? Tako blizu. Tako blizu“. Evo, odlomaka:

Sve je određeno iako o tome rijetko razmišljamo. Dopušteni su nam tek mali pomaci i uzmaci, pa koje li sreće ako već na početku puta ili na prvomu raskrižju odaberemo pravi smjer. Onomu koji se boji, a ipak mu ponekad nezgrapno ispadne po koja povijesna istina više nije lako prijeći na drugu stranu nepravedno postavljene granice.

To se dogodilo, mislim to mijenjanje granice, nakon završetka jednog još većeg i krvavijeg rata. Od tada se kod nas sve okrenulo naopačke.

Bit ću tako blizu zavičaju. Tako blizu...

Ne znam ni što bi se trebalo dogoditi ako jednom prijeđem tu granicu...

Da vidim sve ono što me godinama neprekidno zove.

Stojim uz Dunav. S ove strane. Voda je mirna, nebo plave boje. Ni daška vjetrova. Ništa je ne uznemirava. Kao da se ništa ne događa, a toliko je zastrašujućeg u rijekama protjeranih ljudi.

Stojim s ove strane.

Hoću li svladati strah i prijeći granicu?

Tako sam blizu. Tako blizu.

Dunav i njegove obale su granica. One su prepreka, one odvajaju od zavičaja i označavaju da je prijeko tuđa domovina. Štoviše, sada postoji samo zastrašujuća ri-

jeka protjeranih ljudi. Valja zakoračiti, prekoračiti do onoga za čime se čezne, što je napušteno i što je tražena sreća.

U pjesmi „Bit ću sretna“:

*Ako se uspijem vratiti
ako uspijem zidove srušiti
rijeke preplivati
neba se nagledati.
Ako uspijem
sunce
u oku
zadržati,
bit ću sretna.*

Jer, granica, gotovo nesavladiva su i zidovi. Oni su kao motiv mnogo snažnije nazočni u pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić, od motiva Dunava. U pjesmi „Svuda oko mene zidovi“ to se izričito eksplicira:

*Nevidljivi,
A onako prijeteći.
Uzdižu se prkoseći
Našim čežnjama i nadama,
Do neslućenih visina
Podignuti,
Zapečaćeni tišinom
Pred zaprepaštenim očima,
Koje uzalud pokušavaju
Vidjeti
Što je s druge strane
Zida.*

No, i nakon godina progonstva, strah i nemoć su snažni:

*Isti osjećaj u grlu
Ni malo manji strah pred njima
I sve jača čežnja za povratkom.
Da mogu (...)*

Ipak, i na podlozi te spoznaje moguća su sva propitivanja i subverzije nametnutih oGRANIČenja bilo koje provenijencije, pa i onih između dvaju načina pisanja – između historije i literature. U tom procesu (re)opisa pisac, u ovom slučaju Ljubica Kolarić-Dumić, ne teži objektivnom čitanju svijeta, niti je primorana objasniti svijet. Riječ je o iskazu koji (je) permanentno upozorava(o), ali je u tome segmentu često (bio) ili nezapažen ili neshvaćen, na perspektivu/e koja/e ne izostavlja/ju pojedinosti i konstelacije koje historija kao disciplina proglašava minornima ili manje važnima. Spomenuta trauma egzila povezana s intimnom dramom odrastanja čini ovo pjesničko svjedočanstvo srednjoeuropske (kontra)historije mnogo kompleksnijim i

valja je svakako uključiti u interpretaciji. Otuda stanovito prisustvo 'psihologiziranja' u ovom čitanju pjesničkoga iskaza Ljubice Kolarić-Dumić, ne da bi se tako 'bolje razumio', nego zato što je ono sadržajem samog opusa, odnosno riječ je o (auto) tematiziranju vlastite sudbine. Jungovim riječima (1984), ova je (po)etika *simptom* pjesnikove duše.

Zemlja kao melankolija

I tu valja naznačiti ulogu motiva Zemlje. Pjesništvo Ljubice Kolarić-Dumić premreženo je tim motivom, a uz koji je povezan motiv povratka. Pjesnikinja se često izravno obraća Zemlji. Primjerice, u lirskoj prozi „Vratit ću se, Zemljo“, a tako se zove i cijela zbirka:

*A kada se vratim... Slavit ćemo, Zemljo. Zimu ću odabrati za povratak.
Otopit ću snijeg suzama, a ispod snijega bit ćeš samo Ti...
Ni jedna travka. Ničija stopa. Ništa između nas. Samo Ti i ja, Zemljo.
I kad Te ugledam pred sobom onakvu... Zagrlit ću Te... I više neću otići.*

I u drugim zbirkama Ljubice Kolarić-Dumić motiv zemlje je snažno nazočan:

*Zemljo moja, tvrda, žedna,
Primi suze prolivene.*

No, da bi se raspravljalo o izvorištima nečijeg stvaralaštva, kao i o korijenima jedne autotematizirane povijesti, valja krenuti na same početke, u dječastvo/mladenastvo ličnosti, kao i opusa. Valja očitati ono mjesto u kojem je autor izrazio svoj očajni krik, nemoć mirenja s neizbježnom nesrećom: njegov prvi prosvjed protiv Sudbine (Milosz 1999, 34). Jer, ističe Fulvio Tomizza, (srednjoeuropski) pisac se „ili rađa kao genij ili počinje pisati, jer se u određenom trenutku svog života, pred licem smrti, razaranja, bezgranične osamljenosti razračunava s pitanjima svoje egzistencije, svoga života“. Pa tako za sebe kaže: „Postao sam pisac putem dramatičnih i traumatskih iskustava; putem okrutnog konflikta što se nakon drugoga svjetskog rata razvio između Talijana i Slavena u mojoj domovini Istri (...)“ (Tomizza prema Gauss 1994, 83). I Ljubica Kolarić-Dumić, baš kao i Tomizza, (p)ostaje pisac pred licem smrti i u trenutku bezgranične osamljenosti. Svaki intelektualac u emigraciji, ističe Adorno, bez ijednog izuzetka, je oštećen i dobro je da to sam spozna, ako neće da o tom bude jezivo poučen iza čvrsto zatvorenih vrata svoga samopoštovanja. Njegov je jezik otuđen i presječena historijska dimenzija iz koje je njegova spoznaja crpila svu snagu (Adorno 1987, 28). Riječ je o određenom poremećaju koje se pojavljuje u trenutku u kojem se subjekt odjednom nađe u apsolutnoj proturječnosti s onim što ga okružuje, točnije s onima koji ga okružuju. To je određeno razilaženje, napad na integritet naših osjetila, nagli preokret na granici vrtoglavice, koji uzrokuje 'izmicanje' svega oko nas. Ta neočekivanost zove se *melankolija* (Delville 1998, 239). Riječ je o bezdanu tuge, nepriopćive boli koja nas ponekad obuhvaća, pojašnjava Julia Kristeva (1998, 240) razmatrajući fenomen melankolije općenito, i poprima

oblik „praznine u duši“, „spleena“, nostalgije, i čija se „jeka sabire u umjetnosti u književnosti, i koja usprkos nevolji uzima često uzvišene vidove ljepote“. Tako je i u ovome slučaju pa je i u pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić „lijepo“ rođeno u predjelima melankolije, kao „određena harmonija s one strane beznađa“.

*Mjesečina i oblaci
I zraci jutarnjeg sunca
Zovu me zvuci kiše.
Miriše zemlja
Zove me
I miriše.*

Ili:

*Volim te,
Ravnico moja nepregledna
Volim prostranstva tvoja
Suzama umivam
Livade tvoje nepokošene.*

Stoga se i pjesničke slike Ljubice Kolarić-Dumić mogu protumačiti kao metafore sastavljanja i rastavljanja psihičkog identiteta, a o kojima općenito govori Julia Kristeva (1998, 243). One direktno djeluju na recipijenta, udarajući negdje u predjelu solarnog pleksusa. Istodobno izrazito žalosne, ali s primjesom neke slatke, neodoljive, gotovo neiskazive boli. Riječju, melankolija. U pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić noć je čest motiv kao doba kada melankolija uzima riječ. I to njezin najdublji, najcrnji vid. U pjesmi „Moje noći“:

*Znaju li moje noći
Kako izmorena nesanom
I čežnjama
Bez imalo nade
I skamenjenim srcem,
Čekam
Da jutro svane.*

Ili pjesma „Noć“:

*Noć.
krvava
zagušljiva
izmučena
ranjavana
otrovima otrovana.
Noć bdijenja
noć mučenja
i*

*suzama oblivena
izranjena
osamljena...
Noć
najcrnja
otišla je
noćas
sama.
Noć
bez zvijezda
noć
bez snova
noć
bez sjaja...
u ranama.
Otišla je
noćas
sama.*

Na početku stanja melankolije uvijek je određeni gubitak, ovdje gubitak zavičaja, gubitak slobode, zapostavljenost naroda i prostora. No, taj objekt gubitka poprima mnogo šire dimenzije, odnosno (p)ostaje neki neuhvatljivi, čak neizrecivi objekt, koji obuzima subjektivnost i stalno se ponavlja poput prizora iz priče (Buci-Glucksman 1998, 245). U pjesničkome prikazu Ljubice Kolarić-Dumić, biti znači vidjeti, no u odsutnosti ontologijske postojanosti, stabilne osnove odnošenja, promatrani svijet oscilira između privida i pojave, između užitka i smrti, sna i stvarnosti, u strastvenom samoizlaganju sebe i oblika.

A ovdje je jesen... Ljeto je moj san. I zavičaj... I zato u jeseni u snovima putujem. I sve tako gledam... Kroz gole grane, kroz oblake, kroz suze... I sve vidim. Sve što hoću. Sve što toliko želim.

Pri takvu podvrgavanju „objektu“, može se ostati u lirskom i tragičnom oplakivanju sebe, privodeći smrt u sebe, ili se kretati u blistavoj ambivalentnosti melankolije, kojom se može otkriti užitak.

*Volim te
Ravnico moja...
Daleka pjesmo
I ljubavi moja.*

Prijevara i maske melankolije, istovremeno su njezina snaga i njezina nemoć. One su čudnovata snaga očajničke energije koja estetizira subjektivni svijet (Buci-Glucksman 1998, 246). Stoga, u estetskom sloju i obliku promatranog pjesničkoga opusa, valja svakako uočiti osobit prinos melankolije.

U lirskoj prozi „Vratit ću se, Zemljo“:

O Tebi su pjesnici pjevali. Slikari su prenosili Tvoje ljepote na platna... Kada bi za sreću bilo dovoljno stati pred sliku... Ali ja moram sklopiti oči, a tada Te ne vidim. A kad slušam pjesme... Javlja se još veća čežnja. U njedrima Te čuvam. Nosim Te svuda. Vratit ću se, rodna grudo. Da Te pomilujem. Da Te držim u šaci, da mi ugriješ dlan. Da me zaštitiš od samoće kao onda kad Te uzeh sa svježeg groba majke.

U takvu ozračju Ljubica Kolarić-Dumić govori o povijesnom usudu ljudi i kraja koje opisuje. Je li melankolija uzrok ili posljedica traumatske rane egzila? Možda je odgovor u dobi kad se nesreća dogodila. Znano je da je pubertet naročito ranjiva dob, a i adolescent bolno proživljava razilaženje između tijela i karaktera, želje i mogućnosti, sebe i svijeta. To je doba naročito ranjivo za melankoliju, jer kao što Diderot kaže: „Dođe određeni trenutak kada skoro sve mlade djevojke i mladići padaju u melankoliju; oni su mučeni neodređenim nemirom koji kroz sve prolazi i ništa ga ne smiruje. Oni traže samoću; oni plaču; dodiruje ih tišina samostana... Oni drže da je to glas Boga koji ih poziva na prve napore temperamenta koji se razvija“ (prema Delon 1998, 249).

*I tako sam otišla.
U čežnji
Za suncem
Za tišinama
Za prostranstvima...*

Egzil kao smrt

Edward Said je rekao da je egzil neizlječivo svjetovan i nepodnošljivo povijestan te je zapravo neizlječivo odvajanje između ljudskog bića i rodnog mjesta, između sebstva i njegova pravog doma. Stoga temeljna tuga egzila nikada ne može biti prevladana. Egzil poput smrti, ali bez konačnog milosrđa smrti, odvaja čovjeka od onoga što mu pružaju tradicija, obitelj i zemljopis. Ljubica Kolarić-Dumić u svojoj pjesmi znakovita naslova „Bez života“ ističe:

*Smrt je samo privid.
Mi
smo
samo
sjene.
Mrtvi smo već davno.*

Stoga, zaključuje Said, ako i nalazimo u književnosti i povijesti herojske, romantične, slavne, pa čak i trijumfalne epizode iz života prognanih, to su samo pokušaji osmišljavanja i prevladavanja paralizirajuće tuge rastanka. Ostvarenja u egzilu zapra-

vo su trajno podrivana gubitkom nečega što je zauvijek ostavljeno za sobom (Said 2005). Tako Ljubica Kolarić-Dumić govori lirskoj prozi „O Srijemu“:

O Srijemu iz daljine progovara duša samo bolom. O pismi divojačkoj i jesenskim noćima kad se mir prikrada umornoj Zemlji. O zaboravljenom jeziku očeva i djedova, o napuštenom ognjištu. O Zemlji koja čeka svoje sinove... Ne tražite da večeras govorim bez suza. A da se vratim... Ne mogu. Zidovi su previsoki. Da pišem o ravnici nepreglednoj, o zimama i jesenima, o berbama i vršidbama... O Šokicama i dukatima, o mladom vinu i bečarima... Da Vam donesem na dar svekoliku tu ljepotu, da opjevam, da naslikam... Kako mogu kad ne vidjeh slike i ne čuh pjesme, slične onomu što ponijeh na odlasku iz zavičaja.

No, s druge strane, (p)ostaje kompleksnim pitanjem postoji li neka posebna egzilna književnost. Josif Brodski (1989, 6) ističe: „Književnost je književnost i ona ne zavisi ni nužno ni potpuno od političke situacije u nekoj zemlji. Pisanje je nešto što je mnogo starije i neizbježnije od bilo kakve političke ili društvene organizacije, od bilo kakve države. Pisca mogu ubiti, mogu ga zatvoriti ili prognati, ali književnost će ostati, jer nju čini jezik na kojem pisac piše“. Ipak, kaže (i) Brodski, postoji jedan fenomen odvajkada poznat, ali karakteristično prisutan u ovom vijeku. Riječ je o napuštanju uporišne točke „mjesta rođenja“, što je sudbina umjetnika još od najstarijih vremena, no u dvadesetom stoljeću, stoljeću s modernim ratovima, imperijalizmima, kolonijalizmima i totalitarizmima, egzil se od posebne, ponekad i iznimne kazne namijenjene posebnim pojedincima, pretvorio u okrutnu kaznu čitavih zajednica i naroda. Postavši masovnom pojavom, egzil zadržava svoje dimenzije neizlječive napukline između ljudskog bića i mjesta njegova rođenja, između jastva i njegova doma. Ta napuklina, pojašnjava Edward Said, stvara prostor procjepa u kojem egzilant nije posve odsječen, izoliran, beznadno odvojen od mjesta vlastitoga podrijetla. U njemu nema jasna odvajanja koje bi donosilo neku utjehu u spoznaji da je ono što je ostavljeno, nepovratno izgubljeno (Said 2000, 25).

Evo, kako Ljubica Kolarić-Dumić opisuje „Ljeto u Srijemu“, nižući svezremen-ske prezente, zaustavljene idile:

Nigdje žito nije tako žuto kao na mojoj Zemlji. Njivama nema kraja. Prepe-lica se igra u klasju. Snoplje pada pokošeno. Suška kao svila.

Zatim slijede rečenice koje ukazuju na realnost, na odvojenost od napuštenoga, oduzetoga, od idile:

Moram doći dok kosci ne pokose sve žito. Da vidim kako se njiše na povjetarcu.

A onda povratak u stanje čežnje, neostvarene želje i mogućnosti, osobito naglašenog kondicionalom:

*Kad sunce bude najjače peklo, kad prašina bude mekša od baršuna, kad bude...
protrčat ću bosa po sokaku.*

Štoviše, ističe Edward Said, većina egzilanata, (pa tako, u našem slučaju, i Ljubica Kolarić-Dumić), nisu prisiljeni živjeti daleko od napuštena doma, a u takvim okolnostima, njihova svakodnevica protječe u stalnu i mučnom neispunjenu dodiru sa starim krajem. Stoga je egzil, nastavlja Said, srednje stanje, koje obilježeno nostalgijom, (p)ostaje procjepom ni potpunog jedinstva s novom okolinom, a ni potpune odvojenosti od staroga kraja (Said 2000, 26).

Ljubica Kolarić-Dumić takvo stanje izriče u pjesmi „I kamen ovaj volim“, u kojoj govori o primorskome kraju u kojem sada živi, naime u Hrvatskome primorju, na moru:

*Zovu me jutra tvoja, Zemljo,
mole me sutoni da se ponovno vratim,
srce iz grudi hoće...
Ne pita
mogu li ostaviti novi dom,
i otići ognjištu starom.
Ali, kako, kako da odem?
I ovdje je domovina moja.
Ova ulica moga grada,
ulica je i moja.
(...)
Kako da odem
kad kamen ovaj volim.
I more, ravnice plave boje.
Kroz valove mlada žita mi mašu,
a stijene šapću:
Ostani, i mi smo tvoje.*

No, za razliku od nostalgije, melankolija je čežnja za jednim stanjem kojeg zapravo nikad nije bilo. Stoga možemo zaključiti da je melankolija (i) u slučaju Ljubice Kolarić-Dumić primarno stanje u čijim se okvirima pro/e/življava (i) stanje egzila i njegove nostalgije. Primjerice, u pjesmi znakovita naslova „Smrt u pjesmama“:

*A pjesnik ranjene duše
osjeća tu nepravdu do boli.
Da moli smrt da ode ispred vrata,
ne vrijedi.
Pred drugima će stati.
Što može tužni pjesnik?
Ne tražite da šuti
dok riječi izlaze same
kao aveti iz tame,
a nemir u prsima raste.
(...)*

*Rosa na listu blista čista,
a oku muti sjaj...
Kad bi pjesnici mogli
izmijeniti svijet,
ni jedan svijet
uvenuo ne bi.*

U tom okviru valja promatrati poetiku Ljubice Kolarić-Dumić. Ovdje se potvrđuje ono što je izrekao Josif Brodski (2000, 52): „Pisati u poziciji egzilnog intelektualca metaforički znači biti pas ili čovjek izbačen kapsulom u vanjski prostor. Ta kapsula jest njegov jezik.“ Stoga je za pisca stanje koje zovemo egzil, ističe Brodski, prije svega, „lingvistički događaj: egzilni pisac ugrnut je u svoj materinji jezik ili se povlači. Stoga ono što počinje kao osobna, intimna pustolovina s jezikom“, zaključuje Brodski, „u egzilu postaje sudba-čak prije nego što postaje opsesija ili dužnost.“ Zajedno sa srijemskim Hrvatima zamro je i njihov govor. O tome Ljubica Kolarić-Dumić ekspresivno kazuje u haiku-formi:

*Našim govorom!
Nikoga da kaže:
Faljen Isus!*

Ili:

*Tom ikavicom!
Naše pivanje i plač,
Još odjekuje!*

I:

*Divan naš taki:
U belini divojke
S cviećem u kosi.⁴*

U tom smislu, i poezija Ljubice Kolarić-Dumić ukazuje na činjenicu da je „jezik jedina, vječna i neistrebijiva domovina koju je prognanik ponio sa sobom“ (Hazanov 2000, 42), odnosno da „za čovjeka koji više nema domovinu“, kao što je istaknuo Adorno (1987, 83), „pisanje postaje mjesto življenja.“ No, takav pisac, pojašnjava Boris Hazanov (2000, 44-45), može pisati samo o onomu što temeljito poznaje, a što je pohranjeno u njegovu sjećanju. To je razlog zašto je i poezija Ljubice Kolarić-Dumić kao prognanička književnost okrenuta prema prošlosti, onome što je ostavila za sobom. Pjesnikinja kao i drugi emigranti, da se poslužimo riječima Hazanova, prepuna je svoje prošlosti, mora tu prošlost potvrditi pa je ona kao Lotova žena koja ne može otkinuti pogled s prošlosti.

Jer pisac u egzilu, kaže Josif Brodski, u cijelosti je retrospektivno i retroaktivno biće. Ta retrospekcija u njegovu životu ima mnogo veću ulogu nego u drugih ljudi.

⁴ Valja istaknuti da Ljubica Kolarić-Dumić svoje pjesništvo stvara uglavnom na standardnom hrvatskom književnom jeziku. Međutim, često nastoji i jezičnim značajkama dočarati ugodaj srijemskoga zavičaja rabeći pojedine riječi koje su bile uobičajene u govorima srijemskih Hrvata.

Čak i kad je dobio slobodu da putuje, pojašnjava Brodski, odnosno kad je nešto i proputovao, takav pisac će u svojem pisanju prionuti uz blisku građu svoje prošlosti. Kako je prošlost – njegovo (jedino) sigurno područje, na duševnoj razini ta je retrospektivna mašinerija u egzilnoga pisca stalno u pokretu, a da on to uglavnom ne zna. Stoga je, zaključuje Brodski, možda istina da egzil usporava piščev stilistički razvoj, da ga čini konzervativnijim. Kako stil nije toliko čovjek, koliko čovjekovi živci, kaže Brodski, u cjelini egzil opskrbljuje piščeve živce s manje podražaja negoli njegova domovina (2000, 49-51).

To su razlozi zbog kojih se prognanička književnost mnogima čini zastarjelom. Tako su i mnogi analitičari pjesništva Ljubice Kolarić-Dumić ukazivali na tradicionalni tijek te čiste lirike osjećaja, kao i njezino konzervativnije ruho. No, pri tome valja uzeti u obzir, da je poezija Ljubice Kolarić-Dumić stvorila i da je preuzela nešto što je mnogo važnije – nov način gledanja. Jer, iako prognanici – pisci odaju dojam invalida povijesti, što jest činjenica, oni usprkos tomu, i/ili zbog toga, ponekad koracaju naprijed smionije nego ostali (Hazanov 2000, 45).

Rad tugovanja kao (po)etički čin

Pjesnikinjin odlazak iz rodnog mjesta i zavičaja uzrokovao je nostalgiju – stanje čija bol povratka kao nezastariv preduvjet užitka vodi ka melankoliji. Na tom križistu javlja se potreba da se o tome govori, potreba okretanja samom sebi, pri čemu se očajnički traži obuhvaćanje proživljenog. To su korijeni (ali ne i uzroci) jedne imaginarne materije – u ovom slučaju poezije – koja zarobljava vrijeme, i prazni ga da bi ga svela na bačenu sjenu Stvari koja nedostaje. Riječ je o tugovanju koje uvijek slijedi traumu, no rad tugovanja nije samo jedan od mnogih radova. Polazimo od toga da je govor Ljubice Kolarić-Dumić koji govori kroz nju, poezija koja predstavlja najvišu točku nostalgije za djetinjstvom, onu nostalgiju koju više nije moguće odvojiti od melankolije kao početnog stanja. O takvoj poeziji govore i rečenice iz Tscheringove pjesme „Melankolija govori sama“: *Ja mati teške krvi, trulo breme zemlje, želim da objavim što sam i što se preko mene može ostvariti. Ja sam crna žuč, najprije na latinskom pronadena, a sad i na njemačkom, a da me nisu učili. U mahnitosti gotovo tako dobre stihove napisati, kao i netko tko sebi dopusti da ga mudri Febus, otac svih umjetnosti, inspirira. Plašim se samo da bi svijet mogao biti nepovjerljiv prema meni, da ne bih ja poželjela da na neki drugi način uvučem duh pakla. Inače bih mogla, prije nego drugi, proreći ono što još nije bilo. Dotle ću ostati zauvijek poetesa što pjeva o sebi samoj. Tu slavu imam uz svoju otmjenu krv, i kad me duh nebeski nadahnjuje, ja namah srca palim poput Boga. Oni su tada van sebe i traže staze izvan svjetovnoga. Ako je neko vidio išta iz Sibirskih ruku, to sam mu ja omogućila* (Tschering prema Benjamin 1989, 117).

Stoga je autentičnost iskaza Ljubice Kolarić-Dumić sadržana u posve specifičnoj pjesničkoj kreaciji jednoga svijeta. Ovdje je riječ o stvaranju poetike koja, tematizirajući vlastito izgnanstvo, jest svjedočanstvo koje nudi specifično traumatsko iskustvo. Ono iz boli očitava očajanje i tjeskobu. Istodobno iskazuje i užas „neposjedovanja svojega života“, za kojim se traga u prostoru estetskoga. Ukratko, jedna tragična

melankolija. Jer, iako se i tugovanje i melankolija iskazuju u jakoj boli, u gubitku sposobnosti da se odabere novi predmet ljubavi, pojašnjava Sigmund Freud, melankolija je stanje koje dovodi do poremećaja samoosjećanja (Freud 1985, 123).

U pjesmi „Krik“:

*Pjesma je moja zamrla
Tek krik
Iz grla čujem
Svoj
Nepoznat.*

Naime, u melankoliji, za razliku od tugovanja, objektni gubitak preobrazio se u gubitak ega. Dakle, gubitak se pretvara u gubitak nečijeg Ja. Freud kaže da je u slučaju žalosti, siromašan i prazan postao svijet, a u slučaju melankolije, takvo je samo ja (1985, 123).

*Hoću da se radujem!
Da pišem pjesme,
Da pričam snove.
Hoću da se radujem!
Predugo sam u crninu
Uvijala dane svoje.*

Takav melankolični ego, ističe Freud, identificira se s voljenim objektom kako bi ga sačuvao od utruća. To pounutrenje, ta uspostava u nama izgubljenog predmeta, ističe Freud, ponovno približava tugovanje i melankoliju. No, iako oba stanja, pojašnjava Freud, potiču iz životnih okolnosti, ukoliko se uopće mogu razabrati, povodi za melankoliju mnogi su širega karaktera, oni izlaze iz okvira jasnih slučajeva gubitka zbog smrti te obuhvaćaju sve situacije poniženja, zapostavljanja i razočaranja, što omogućava komponentu ambivalentnih odnosa ljubavi i mržnje (Freud, 1985, 127). Ti se procesi ambivalencije odvijaju u prostoru potisnutoga, pa kad je riječ o (izgubljenom) objektu, moguće je da traumatski doživljaji aktiviraju i druge potisnute sadržaje. To se zbiva, ističe Freud, u području nesvjesnog, u carstvu trago-va sjećanja, producirajući stanje melankolije. Stoga melankolija za razliku od tugovanja uključuje i područje nesvjesnoga (Freud 1985, 122).

U kompleksnom ispreplitanju melankolije i tugovanja, u kojem se izgubljeni objekt (dom i zavičaj) identificira s egom nastaje ova poezija nostalgije u kojoj je naglasak na algiji, tj. boli zbog nemogućnosti povratka, jer su kuća, tradicija i identitet izgubljeni, odnosno zbog mapiranja stranih centara, nedostupni. Dakle, nije riječ (samo) o čežnji lirskog subjekta za izgubljenim djetinjstvom kao takvim, nego o iskazu traumatskoga tugovanja, izazvanoga nasilnim oduzimanjem i uništenjem svijeta djetinjstva i doma čime je prekinuta individuacija. Stoga, re-konstruirati izgubljeni svijet, znači re-konstruirati i ego identificiran s izgubljenim Objektom. No, taj je objekt nost/algije na samom rubu smrti, a subjekt/ego poistovjećen s (mrtvim) objektom, ne može dovršiti žalovanje za svime što je izgubio, i upravo žalujući zadr-

žava to u sebi. Jer, „Zemlja bijaše pusta i prazna; tama se prostirala nad bezdanom“ (Knjiga Postanka 1, 2, 2001, 1). U toj dvostrukoj sputanosti žalovanja odvija se pokušaj ontologizacije posmrtnih ostataka kako bi se učinili prisutnima, kako bi se identificirali i lokalizirali mrtvi (Derrida 2002, 21).

U pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić mnogo je takvih motiva.

*A kad je stigao glas
Da nam preoravaju grobove,
Na usni su zadrhtale one iste
Riječi
Koje smo izgovarali odlazeći.
(...)
Ali previše za tugu
I prekratko da se kosti
Svih naših dragih u prah pretvore.*

U tim okolnostima, ovdje razgovarati s mrtvima znači komunicirati s mrtvim-u-meni koji govori kroz mene i meni dok ja govorim (s) drugima u univerzalizmu govora (Derrida 2002, 225 i 226). Majka je u pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić, u tome okviru glavni, najvažniji simbol.

*Da mogu
Makar u noći
Kradom
Cvijet majci na grob odnijeti.*

Ili u pjesmi „Na grobu majke“:

*Tek uzdignut humak
privlači me k sebi.
Oko suzu skriva,
a bol, guši, guši...
Zemljo, sad te volim
isto kao majku.
Vi ste sada jedno.*

Osobito u pjesmi „Drveni je križ moje majke“:

*Na grobu moje majke
Drveni je križ.
Čujem da su oranjem
Došli u tvoju blizinu, majko.
A ti samo šutiš.
Uvijek si tako šutjela,
Noseći svoje i naše terete
Strpljivo i bez prigovora.*

*Sve tvoje križeve
I ja nosim.*

Riječ je ovdje o onom obilježju melankolije koja u svojoj permanentnoj zadubljenosti prima mrtve stvari u svoju kontemplaciju da bi ih spasila (Benjamin 1989, 121). Ujedno i u-zemljenje koje je istodobno i znak te melankolije. Jer, sva mudrost melankolika, ističe Walter Benjamin, podređena je (pod)zemnom svijetu, a sve Saturnsko pokazuje u dubinu zemlje: „Kome sam još nepoznat, taj će me po ponašanju poznati, svoje oči okrećem prema zemlji, jer sam nekoć iz zemlje nikao, pa tako sad gledam samo svoju majku.“ Stoga za melankolika, zaključuje Benjamin, nadahnuća majke zemlje sviću iz noći mudrijašice kao blaga iz unutrašnjosti zemlje (1989, 117).

Tako je ova nostalgija sjetna, i mračno simulakralna, izrasla u bezdomnosti te je povezujemo (i) s *Ahasverovim kompleksom* koji označava, da se lutajući od mjesta do mjesta, uzalud traga za mjestom na kojem bi se moglo skrasiti.⁵ Ona se razlikuje od *nostalgije nostosa*, tj. od čežnje za povratkom kući, tradiciji, identitetu koja, kao kolektivna izlječiva nostalgija, pripada (samo) Antejskom kompleksu. No, ovdje je riječ, prije svega, o ahasverovskoj sudbini koloniziranih, a na zemlji koju se moralo ostaviti, ostaju samo grobovi. Stoga je ovo obraćanje mrtvima, obraćanje mrtvome u sebi, kao i drugima koji u sebi imaju svoje mrtve i u kojem se može čuti samo zvuk suza i riječi što slobodno teku (Derrida 2002, 226-227).

No, oba kompleksa u Ljubice Kolarić-Dumić povezana su s vezanošću za mjesto, kraj, zavičaj, i kao takvi izviru iz traume nametnutog odlaska.

U zaštićenom svijetu svakodnevnoga

Već smo naznačili dvije dominantne faze u poetskom opusu Ljubice Kolarić-Dumić. Ključna riječ u obje faze jest ZAVIČAJ. Taj je zavičaj u Ljubice Kolarić-Dumić pojmljen kao individualna gesta, kao mjesto gdje usisavamo jezik, kao mjesto egzistencijalne punine. Pjesnikinja je odlučila lokalizirati temu, odnosno iz minimalističke perspektive promotriti svoj zavičaj, i stoga pokazati da se u tom zavičaju talože vrlo moćni slojevi kulture. Riječ je o povijesti odozdo, povijesti iz svog ljudskog bivanja ili kulturološkoj varijanti povijesti. Ona se stvara u prostoru i vremenu svakodnevnoga, ukazujući da je nemoguće postaviti pitanje o svijetu, a mimoići svakodnevno. Svako odbijanje te veze posljedica je radikalnog beznađa, ističe Vlado Gotovac. Jer, pojašnjava Gotovac, nije stvarna ona zamisao o čovjeku u kojoj sunce ne izlazi i ne zalazi, u kojoj se ne čuje plač rođenja i smrti, u kojoj pravda i nepravda nisu jednako na ulici, u domovima, na poljima. Štoviše, kaže Gotovac, ne možemo se spasiti napuštajući svakodnevno. To što počinjemo od vječnosti, činimo samo zato da bismo svakoj stvari vratili cijeli svijet (Gotovac 1970, 69 i 228). Te tvrdnje, izrečene još sedamdesetih godina prošlog stoljeća, aktualiziraju/anticipiraju

⁵ Prema Ahasveru, liku iz srednjovjekovne legende, koji je kažnjen da živ luta do sudnjega dana, jer se rugao Isusu Kristu na njegovu križnom putu do kalvarije. U prenesenom značenju, čovjek bez domovine, lugalica, beskućnik.

epistemološki pomak koji se dogodio u 80-im godinama XX. stoljeća, prema kojem svakodnevica više nije samo jedan od mnogih diskursa antropologije, koji je konstruiran kao „praznina“ ili dijametralna suprotnost „gustom vremenu“ svetkovina. Sada svakodnevica postaje centralna figura za promišljanje svake politike i filozofije identiteta. I Ljubica Kolarić-Dumić u svojim pjesmama predstavlja svakodnevni dio života, skromnog upravo zbog nepovoljnih političkih prilika u kojima se rađa i razvija. Ta odanost prema predmetnome svijetu koja govori iz duha sjete, prikazujući nepotkupljivost stvari, njihovu ‘neposlušnost’, i koja pjeva o bićima koja na kraju dopuštaju da od nastojanja heroja i svetaca ostane malo pepela, također je iskaz melankolije (Benjamin 1989, 121).

A upravo u svakidašnjem mali čovjek neprekidno dolazi do izražaja, ne mijenjajući se ili tražeći da mijenja ono što ga okružuje. Riječ je o prostoru mirnoće koji događaji nastoje nadvladati i kojem se autor predaje poput sidra koje mu je potrebno da bi bolje učvrstio onu stabilnost koja postaje sve nesigurnijom. To je prostor identifikacije pojedinaca i prirodnih elemenata mjesta. U toj identifikaciji djetinjstvo ima središnju ulogu. I za Lubicu Kolarić-Dumić vrijedi ono što je Czeslaw Milosz u autoreferencijalnoj rečenici izjavio: „Izabirući kasnije poeziju, očuvao sam vjernost obećanju koje sam sebi zadao, da nikada neću biti kao oni, podlijegati nemoći, i poezijom sam htio spasiti svoje djetinjstvo“ (Milosz 1999, 223).

Riječ je o poetičkom konceptu djetinjstva kojim se projicira zavičajnost, čiju jezgru čini zaštićeni svijet. Taj koncept sagledavamo kao prikaz vremena idealnosti koje narcističku ranu odrasloga čini sve ozbiljnijom (Bellour 1998, 252). To je vrijeme krajolika i zaustavljenih slika, nastojeći biti izvan političkoga, „gustog“, „jakog“ vremena. Ono se odvija u lokalnom prostoru koji se shvaća kao ono što je prirodno, autentično, izvorno, a ne u nametnutome izvanjskome, koje se smatra područjem vanjskog, neprirodnog, nametnutog ili lažnog. Ovdje se bira ono što je maleno, svakidašnje, i na to usmjerava svu svoju pozornost:

Pjesništvo Ljubice Kolarić-Dumić detaljno opisuje pojedine dijelove obiteljske prošlosti pa je vraćanje u djetinjstvo, vraćanje idealiziranom, stoga, već izgubljenom vremenu. Freud kaže: „Ne zaboravimo da je isticanje ranih uspomena u pjesnikovu životu, isticanje koje možda zbunjuje, krajnji posljedak pretpostavke da je književno djelo, poput sanjarije, nastavak i nadoknada nekadašnje dječje igre“ (Freud 1993, 126). To je vrijeme, rekao bi Raymond Bellour (1998, 254), kao izgubljeni raj beskrajne osjetljivosti, mjesto koje čini od nostalgije to što privlači melankoliju, učvršćuje je da bi se u njoj izgubilo samim pisanjem, ili se od nje sačuvalo.

Obiteljska povijest

U pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić upravo obiteljska povijest ima posebnu ulogu te ga prepoznamo kao tradicionalni diskurs. Naime, u takvim tekstovima, ističe Nikola Petković u svojoj studiji o koloniziranoj Srednjoj Europi, prikazuje se povijest obitelji koja je doživjela traumu, a koja do trenutka neželjenoga raspada predstavlja prostor mogućeg ostvarivanja pojedinca. U tom ostvarivanju osobni se

čino i dostignuća isprepliću s obiteljskom poviješću. Tako je odnos između članova grupe i zemlje koju grupa nastanjuje, opisan na idiličan, pastoralan način. No, ta idila u pravilu prethodi katastrofi, zlu čiji počinitelji uvijek dolaze izvana, iz neke druge civilizacije i kulture. Pri tome se, kao preduvjet izgradnje osobnog ili kolektivnog identiteta, postavlja neraskidiva veza s Majkom Zemljom (Petković 2003, 195-196). Već smo, prethodno ukazali na povezanost majčina lika i Zemlje u pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić, govoreći o komemorirajućoj (po)etičkoj dimenziji, no Majka kao lik u ovoj poeziji zauzima središnje mjesto upravo kao neraskidiva veza s onim što je izgubljeno. Stoga se valja posebno osvrnuti na tu dimenziju pjesničkoga opusa. Majci su posvećene mnoge pjesme Ljubice Kolarić-Dumić, a i cijeli ciklus naslovljen „Ta velika mati“. U tom znakovito nazvanome ciklusu nižu se pjesme s naslovima koji čine cjelovit semantički niz: „Tvoje ruke“, „Nedjeljom poslije objeda“, „Trnova kruna“, „Ta velika mati“, „Nedostaju mi tvoje riječi“, „Dok si me spremala na put“, „S tvojom i mojom tugom“, „Svaki je rastanak bio isti“, „U tvojoj neosušenoj suzi“ i „Plamen tvoje svijeće“:

*Bila si poput stabljike
Kuju je najmanji vjetar lako slomio.
Poput vlasi žita
Kuje si skupljala na našim njivama,
Za koje neki onda rekoše
Da više nisu naše.
Pa si onako bolesna
Klas po klas,
Za toplu pogaču skupljala.
Rosom si se jutarnjom umivala,
Trave ti lice brisale,
A zemlja koju s toliko voljela,
Prerano nam te uzela.*

Majčin je život bio ispunjen teškim radom. *Majka je bila teško bolesna, ali je obavljala i najteže poslove. Kod nas se jedino tako moglo živjeti. Nije se pitalo tko može, a tko ne može raditi. Od ranoga proljeća do kasne jeseni radila je s ocem i nadničarima. (...) Nikada je nisam čula da kaže kako zbog bolesti nešto ne može učiniti. Govorila je vrlo tiho. Iz dubokih i tamnih očiju često i dugo, dok sjedi za preljom ili šivaćim strojem, slijevale su joj se suze i tekle niz umorno lice.*

U propitivanju fenomena egzila, uočeno je kako kod iseljenika i prognanika koji često osjećaju da im je kulturni kontinuitet ugrožen te smatraju kako trebaju uložiti posebne napore da ga očuvaju, upravo žene preuzimaju ulogu odgovornosti prijeno-sa tradicije i očuvanja baštine (Morley 2005). U srednjoeuropskom kontekstu nestabilnosti taj diskurs ima funkciju sidra, uporišne točke. „Ako pripovijedam o mojim predcima“, kaže Czeslaw Milosz, „činim to stoga što su oni moja snaga. Zahvaljujući njima mogu dotaknuti stare nošnje, pokušstvo, ispisane riječi na požutjelim dokumentima kao stvari koje za mene nisu posve mrtve. To je kao sidro koje se spušta u dubinu i drži nas u blizini sigurna spasa“ (Milosz 1999, 19).

U tom tradicijskom društvu nema individualizirane osobnosti, a kuća je točka okupljanja svih članova obitelji. To su slike jednog povratka vremena, vremena kraljika i zaustavljenih pokreta, a koje teče paralelno s drugim utopijskim vremenom koje ga mijenja i nadopunjuje: vremenom politike koje se sastoji u tome da se gleda vlastiti dom kao domovinu. Kako bi se ublažio taj nesnosni jaz između onoga za čime se žudi i onoga što jest (dostupno), mehanizmi nostalgije kao psihološke pojave (osjećaja) unose disproporciju između kategorija vremena: prošlost se pojavljuje kao jedina hipostaza, sadašnjost se odbacuje zbog nezanimljivosti, a budućnost je odsutna kao nepoželjna.

Iz rodne vizure gledano, vrijeme u lokalnom prostoru, izvan „gustoga“ političkoga vremena, povezano je sa ženstvenošću i smatra se prirodnim temeljem doma i zajednice, u koje prodire sfera muškoga globalnog (Morley 2005, 143). (I) u poeziji Ljubice Kolarić-Dumić usmjerenoj na autentični svijet lokalnoga, nema „jakih“ muških likova. Tako, primjerice u lirskoj prozi „Suza“ govori o ocu: *Otac je usamljen. Suza klizi niz obraz. Za onom jedinom suzom, koju sam ugledala u krajičku oka jedne iste ovakve zimske večeri. (...) O stradalništvu svojemu otac nikad nije govorio. Te večeri suza je nespretno kliznula iz njegova oka. Ta muška suza, godinama duboko skrivena, potekla je naglo. Potom kao da se uplašila svoje smjelosti, stidljivo se otkotrljala niz lice. Da se izgubi negdje na zemlji. Da se osuši. Da nestane kao i dio moga oca... U njegovoj dvadeset i osmoj... u vrijeme mogega rađanja... Govorio je ubrzano... Vidjela sam ga kako leži ranjen... Nakon dužeg liječenja došao je kući... Kad bih mogla pobjeći u neko drugo vrijeme. I pronaći oca prije tog strašnog događaja. (...) Suze su tekle. Za svim neisplakanim očevim.*

To je svijet djece i žena. Glavni lik je baka koja drži obitelj na okupu, čuva ognjište, skrbi o djeci. Naime, žene, starice, čuvarice doma, simboliziraju podatnost zemlje. Baki je posvećena i posebna prozna zbirka *Uz baku je raslo moje djetinjstvo*. Ondje o svojoj baki Ljubica Kolarić-Dumić piše:

Ni jedan lan nije tako plav kao što su bile oči moje bake. U njihovu plavetnilu raslo je moje djetinjstvo. Odgovore na sva pitanja, koja su postavljala moja dječja usta, našla sam uvijek u tim dragim očima. Uz nju je raslo moje djetinjstvo: Mirno sam mogla otići u školu, na sanjkanje i grudanje, a na povratku u toplu kuhinju smrznute odjeće i ozeblih ruku, znala sam čije ću lice prvo dotaknuti. Bake nikada nisam bila željna, jer je neprekidno bila u blizini. Skoro kao drugi dio mene. Nikad mi nije nedostajala. Riječ je o vrsti pretfalokratske zajednice u kojoj ne vlada snaga i mačizam. Taj femini(l) ni svijet (izgubljena) zavičaja ukazuje na žensko prostorno/geografsko tijelo koje je podvrgnuto (muškom) osvajanju, ulasku, koje signalizira implicitnu prešutnu 'dozvolu' ulaska, koloniziranja nove vlasti: Sve su nam oduzeli. To se zvalo nacionalizacija i konfiskacija. Da sam smjela od oca, rekla bih da je to krađa. Tako sam si protumačila te nove riječi koje su nam donijele veliku nesreću. Baka mi je sve češće govorila da šutim. Mislim da se jako bojala za moga oca, jer je nova vlast svake noći odvodila naše ljude i zatvarala ih kao državne neprijatelje, a u mjestu je zavladao veliki strah. Naša zemlja, vinograd, voćnjaci, konji, strojevi, više ništa nije bilo naše. Jedini izlaz za ono – mora se živjeti – nama djeci bio je u nastavku školovanja. I napuštanju sela. (...) Fala Bogu, dico, što volite školu! Baka je neprekidno ponavljala, a po majčinu licu slijevale su se krupne

suze. Kao da je znala o čemu razmišljam, baka bi onako smirena stala pokraj mene, pomilovala me i bez riječi čvrsto zagrlila.

Jer i (naj)stariji članovi obitelji bivaju itekako pogođeni traumatskim događajima kojima je zahvaćena neka obitelj. Umjesto mirne starosti, uslijede neželjeni i neočekivani događaji progonstva, gubitka voljenih, doma, imovine, ali i sustava vrijednosti (Despot-Lučanin 1993, 122). U tom okviru Ljubica Kolarić-Dumić ne prikazuje prostor lokalnoga kao nepromjenjivu pozadinu „stvarnoga“ povijesnog djelovanja u vanjskom svijetu. Ovdje dom i žena opisuju jedno drugo, tvoreći preostalo krhko utočište u svijetu agresivnih promjena. Stoga se ženi dodjeljuje i uloga čuvarice, stupa doma, uloga one koja kao majčinski lik drži obitelj na okupu. Raspada se idilični svijet u kojem postoji podjednaka opterećenost spolova radom u kojem nema strogoga gospodara, a žena je prisiljena preuzeti mnoge uloge kako bi sačuvala same temelje svoje kulture. Tako upoznajemo galeriju ženskih likova koje ukazuju i na višak žena koji se uvijek javlja kao posljedica djelovanja Tanatosa. To su žene u tradicionalnom tijelu, dakle žene kućanice u muški dominantnom patrijarhalnom okruženju.

Osloboditi se tereta povijesti i biti konačno slobodna

Ljubica Kolarić-Dumić svojim lirskim iskazom artikulira glasove s margine koji već govore (ili su možda trenutno nijemi čekajući uvjete za govor), i *imenuje*, unatoč aktualnim dinamikama isključivanja/uključivanja, ono što je isključeno, izbrisano, oštećeno. Egzil je trajno stanje, bol koje se egzilant ne može osloboditi, pa i onda kada se uspio vratiti u prostor koji mu je oduzet. Stoga prognanik ima stalnu potrebu prerađivanja prošlosti, a kako bi se oslobodio tereta povijesti i bio konačno slobodan, mora se sjećati, mora ispričati svoju priču i prikazati sebe.

Ljubica Kolarić-Dumić se kao subjekt lirske ispovijesti uspostavlja kroz jezik: stvara svoj diskurs da bi kroz njega mogla ispričati priču o sebi, svoju osobnu povijest. Stoga njezino lirsko govorenje o prošlosti nije samo prikaz onoga što se dogodilo, nego intervencija u prošlost pri čemu se ispovjedne strategije vremena isprepliću s distribucijom prostora sjećanja.

To svjedočanstvo, kao što smo već uočili, kao re-konstrukcija osobnog identiteta izbjeglice, gradi se u lirske iskazu Ljubice Kolarić-Dumić pomoću govora o vlastitoj prošlosti: koja je, iako postoji tek u pamćenju, jedina relevantna stvarnost. Zbog toga i ova izbjeglička pri/povijest završava iskazivanjem nade u povratak, jer povratak u prošlost za prognane je jedini prihvatljivi nastavak života (Zlatar 1998, 142). Vratiti se svojoj Panoniji, Srijemskoj ravnici. Okvir je to ne samo životne, nego i pjesničke sudbine. Stoga i ovu studiju o pjesništvu Ljubice Kolarić-Dumić zaključujemo njezinom „Pjesmom povratnika“:

*Kad se naše livade
Zazelene
I kad sunce razbudi
Proplanke,
Još snena od bdijenja*

U radosnu času povratka,
 Raširit ću ruke nad
 Njivama.
 Razvezat ću snoplje
 I njivu posuti zlatom.
 Klasje
 Na prostrtu užad poslagati.
 Onda onako
 Priljubljena uz zemlju,
 Nad zavičajem
 Visoko ću podignuti
 Ruke,
 Zagrliti svaki kutak
 I zapjevati
 Pjesmu povratnika.

Primarna literatura

- Kolarić-Dumić, Ljubica. Različiti objavljeni pjesnički, prozni i esejistički zapisi iz cjelokupnoga opusa (iz osobnog autoričina arhiva). Posebno:
- Kolarić-Dumić, Ljubica. 1991. *Vratit ću se zemljo*. Zagreb: Školske novine.
- Kolarić-Dumić, Ljubica. 2010. *Uz baku je raslo moje djetinjstvo*. Zagreb: Biblioteka: Srijemski Hrvat.
- Kolarić-Dumić, Ljubica. 2012. *Vijenac od čekanja*. Rijeka: RINAZ.
- Kolarić-Dumić, Ljubica. 2014. Od Trsata do Aljmaša iste misli. Hoću li svladati strah i prijeći granicu? Tako sam blizu. Tako blizu. *Viktimologija-Hrvatsko žrtvo-slovno društvo* 28. kolovoza 2014. <http://www.viktimologija.com.hr/index.php/priopcenja/461-ljubica-kolaric-dumic-od-trsata-do-aljmasa>. (Posjet 9. III. 2016.)

Sekundarna literatura:

- Adorno, Theodor W. 1987. *Minima moralia, Refleksije iz oštećenog života*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Aristotel. 2005. *O pjesničkom umijeću*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bellour, Raymond. 1998. Nostalgija, melankolija. *Quorum* (4), 252-254.
- Benjamin, Walter. 1989. *Porijeklo njemačke žalobne igre*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Biblija, Stari i Novi zavjet*. 2001. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Bibó, István. 1995. *Regije europske povijesti*. Zagreb: Naprijed.
- Blokh, Alexandre. 1993. Mjesto kao sudbina. *Dubrovnik* 2 (4), 34-39.
- Brodski, Josif. 1989. *Udovoljiti senci*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Brodski, Josif. 1992. Što dalje od Bizanta. *Lettre Internationale* 5:13-26.
- Brodski Josif. 2000. Stanje koje zovemo egzilom. *Tvrđa* (1-2), 47-53.

- Buci-Glucksman, Christine. 1998. Melankolični cogito suvremenosti. *Quorum* (4), 245-247.
- Delon, Michel 1998. Sjene stoljeća prosvjetiteljstva. *Quorum* (4), 248-251.
- Delvaille, Bernard. 1998. Književnost i melankolija. *Quorum* (4), 238-239.
- Derrida, Jacques. 2002. *Sablasi Marxa. Stanje duga, rad tugovanja i nova Internacionala*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Despot- Lučanin, Jasminka. 1993. Stariji ljudi u progonstvu – stres i mogućnosti prilagodbe. U: Dean Ajduković (ur.) *Psihološke dimenzije progonstva*. Zagreb: Ali-neja, 111-123.
- Finkielkraut, Alain. 1998. *Izgubljena čovječnost. Esej o XX. stoljeću*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Freud, Sigmund. 1993. Pjesnik i maštanje. *Treći program Hrvatskog radija* (41), 121-126.
- Gauss, Karl-Markus. 1994. *Uništenje Srednje Europe*. Zagreb: Durieux.
- Gotovac, Vlado. 1970. *U svakodnevnom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Gross, Mirjana. 1980. *Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Gross, Mirjana. 2001. *Suvremena historiografija, korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Hazanov, Boris. 2000. Sreća – biti stranac. *Tvrđa* (1-2), 41-45.
- Horvat-Pintarić, Vera. 1994. Melankolija ulice. *Mogućnosti* XLI (4-6), 137-165.
- Jameson, Frederic. 1984. *Političko nesvesno. Pripovedanje kao društveno-simbolični čin*. Beograd: Rad.
- Jung, Carl Gustav. 1984. *Duh i život*. Novi Sad: Matica srpska.
- Konrád, Györgi. 1985. Dobro je putovati. *Gordogan* 7 (17-18), 273-288.
- Kristeva, Julia. 1998. Ponor duše. *Quorum* (4), 240-244.
- Kristeva, Julia. 1991. *Strangers to Ourselves*. New York: Columbia University Press.
- Kundera, Milan. 1985. Tragedija Srednje Europe. *Gordogan* 7 (17-18), 289-305.
- Mikecin, Vjekoslav. 1995. *Umjetnost i povijesni svijet, Sociološko-filozofske rasprave o umjetnosti i kulturi*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Milardović, Anđelko. 1998. *Srednja Europa između mita i zbilje*. Osijek, Zagreb, Split: Pan liber.
- Milosz, Czeslaw. 1999. *Rodbinska Europa*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Milosz, Czeslaw. 2003. Pitanje Srednje Europe. U: Boris Škvorc, *Ironija i roman: u Krležinim labirintima, (ponovno) iščitavanje žarišta u romanima Miroslava Krleže*. Zagreb: Naklada MD, Zagreb, 68-72.
- Morley, David. 2005. Rod doma. *Treća* VIII (1-2), 130-138.
- Petković, Nikola. 2003. *Srednja Europa: zbilja- mit- utopija. Postmodernizam, postkolonijalizam, postkomunizam i odsutnost autentičnosti*. Rijeka: Adamić.
- Pomian, Krzysztof. 1992. Historijske posebnosti srednje i istočne Europe. *Lettre Internationale* 6-7:33-40.
- Rorty, Richard. 1995. *Kontingencija, ironija i solidarnost*. Zagreb: Naprijed.

- Said, Edward W.. 1998. Prikazi intelektualaca. Treći program (53/54), 179-186.
- Said, Edward W. 2000. Intelektualni egzil. Izgnanici i marginalci. *Tvrđa* (1-2), 25-32.
- Said, Edward W. 2002. *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.
- Said, Edward W. 2003. Javna uloga pisaca i intelektualaca. *Diskrepancija*, IV (7-8), 77-85.
- Said, Edward W. 2005. Razmišljanja o egzilu. *Zarez* 24. 02. 2005., (149) <http://www.zarez.hr/clanci/razmisljanja-o-egzilu>. (Posjet 10. III. 2016.)
- Sloterdijk, Peter. 1992. *Doći na svijet, dospjeti u jezik. Frankfurtska predavanja*. Zagreb: Naklada MD.
- Zlatar, Andrea. 1998. *Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti i tipologija narativnih oblika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Summary

Stuck on earth

Exile as a poetic and existential fate of Ljubica Kolarić-Dumić

The work analyzes thematic and notional layers of literary opus of Ljubica Kolarić-Dumić, a Croatian poet from Srijem. The aim of this analysis is to show that history and space are the supporting and cohesive elements of the resulting image. As a Croat from Srijem, Ljubica Kolarić-Dumić shared the fate of a typical Central European intellectual, who mainly lived in a heterogeneous society and whose biography was, as a rule, marked by the uninvited historic intrusions. The poet's departure from her birthplace and homeland caused nostalgia - a state causing pain that leads to melancholy. Her poetry was created in complex interweaving of melancholy and grief, in which the lost object (home and homeland) is identified with the ego. Thus literary opus of Ljubica Kolarić-Dumić is an example of Central European counter-discourse to the imposed history and poetically remarkably shaped counter-reminiscence.

Keywords: Ljubica Kolarić-Dumić, literature, Central Europe, exile, melancholy.